

Hoofdstuk III:

Thomas van Aquino:

Denken over samenleving in de middeleeuwen

1) Mens en gemeenschap

Voor Thomas van Aquino – één van de belangrijkste denkers in de middeleeuwen – staat de individuele mens nooit helemaal als een eiland op zichzelf. Integendeel, de mens is van nature op een leven in gemeenschap geordend, en wel in een dubbele zin: enerzijds om het pure overleveren te garanderen, anderzijds om een zin- en waardevol leven voor elkaar in gemeenschap mogelijk te maken. Deze gedachte deelt Thomas met de Platoonse, aristotelische, stoïcijnse en Bijbelse traditie. Ter ontplooiing van zijn natuurlijke en geestelijke talenten en gaven heeft de mens hulp en ondersteuning van anderen nodig. Zo ontstaat een samenspel en uitwisseling die het mens-zijn steeds als een medemens-zijn begrijpt.

De natuurlijke vooronderstelling van deze visie vindt Thomas in het verschil van de geslachten, de verbinding van man en vrouw tot een gemeenschap die verantwoordelijkheid draagt voor het voortbrengen en de zorg van komende geslachten. Bovendien draagt het verschil van aanleg en krachten bij tot een gemeenschappelijke ondersteuning van het levensnoodzakelijke en een geestelijke balans. De mens is meer dan alle andere wezens een **'wezen met gebreken'** (**'Mängelwesen'**), die alleen door de gemeenschap kunnen worden opgevangen en gecompenseerd.

Voor Thomas fungeert een natuurlijke aanleg als drijfveer om de nabijheid van elkaar te zoeken en zelfs de vreemdeling die in nood is, hulp te bieden. Het is vooral de **taal** als middel tot uitdrukking, informatie en betekenisoverdracht, die voor de mens de natuurlijke gebreken ruimschoots compenseert. In de taal constitueert en tradeert de mens zijn mogelijkheden en zijn geestelijke capaciteiten. Met behulp van de taal communiceert de mens de abstracte waarden van waarheid, goedheid en schoonheid, die zodoende tot fundament van het menselijke samenleven uitgroeien.

Als **'homo socialis'** vindt de mens dan ook de hem toekomende en toereikende ordening enkel in een gemeenschap ('societas' respectievelijk 'communitas civilis', oftewel 'civitas'). Zij vormt het raamwerk voor de ontplooiing van de menselijke mogelijkheden. Zodoende is het goed van de politieke gemeenschap het voornaamste menselijke goed überhaupt.¹

2) Leven en goed leven in een gemeenschap

Zowel voor het overleven als ook voor een aangenaam en zedelijk hoogstaand leven is volgens Thomas van Aquino een **georganiseerde werkverdeling** noodzakelijk. In de onderscheiden talenten en neigingen van mensen ziet hij dan ook het natuurlijk (en door God gegeven) uitgangspunt voor deze ordening. In zijn 'Summa contra

---

¹ Vgl. S.th. II-II, 124, 5 ad 3: "Bonum reipublicae est praecipuum inter bona humana."

Gentiles' noteert hij: "Omdat er voor het menselijke leven vele dingen noodzakelijk zijn, die een enkele mens niet alleen kan verzorgen, is het noodzakelijk dat door verschillende [mensen] verschillende [dingen] gebeuren; bij voorbeeld: dat er sommigen boeren zijn, anderen veehoeders, weer anderen bouwmeesters enz.; en omdat het leven van de mensen niet alleen materiële dingen nodig heeft, maar meer nog die van de geest, is het noodzakelijk dat sommigen voor deze geestelijke dingen vrijgesteld zijn tot voordeel van de anderen. Deze verdeling van verschillende functies op verschillende personen, gebeurt door goddelijke voorzienigheid, in zoverre sommigen meer tot deze dan tot die functies geneigd zijn."²

Thomas' antropologische visie bevat naast deze **functionele ongelijkheid** ook een **wezenlijke gelijkheid**. Deze is gefundeerd in de scheppingsorde, in zoverre alle mensen als kinderen van God geroepen zijn tot een gemeenschap met God. De verscheidenheid onder mensen leidt op een positieve wijze tot een waardevolle en vruchtbare aanvulling ten bate van allen. Thomas volgt hier een uitspraak van Augustinus, die immers in zijn groot werk aangaande de menselijke samenleving als volgt had geschreven: "Ordo est parium dispariumque sua cuique loca tribuens dispositio."³ ("Ordening is een verdeling van gelijke en ongelijke dingen, die aan ieder zijn plaats geeft."). – Een belangrijke consequentie die uit deze verscheidenheid voortvloeit, is echter het feit dat een dergelijke gemeenschap van vele ongelijke subjecten gecoördineerd moet worden. Daarom is het voor Thomas ook geen moeilijkheid om tussen mensen vormen van hiërarchie en heerschappij te introduceren. Integendeel, heerschappij van mensen aangaande mensen is om twee redenen gerechtvaardigd: "**Ten eerste** was een maatschappelijk leven niet mogelijk, wanneer er niet een voorzitter zou zijn, die zijn bedoelingen op het gemeenschappelijke goed richt ("qui ad bonum commune intenderet"); want velen streven vanuit hun bedoelingen naar vele [dingen], maar één iemand maar op één [ding]. - **Ten tweede** zou het niet passend zijn, wanneer een mens die een ander qua kennis en rechtvaardigheid overtreft, dit niet ten bate van de anderen zou inzetten."⁴

De **redenen voor een heerschappij** zijn dus de **coördinatie van vele individuen** en de **suprematie van kennis en deugd** door een of meerdere heersers. Genoemde coördinatie wordt door de wetten gewaarborgd. De wetten van een politieke gemeenschap – mits het om gerechtvaardigde wetten gaat – doelen op het algemeen welzijn. Het uitvaardigen en formuleren van deze wetten ligt volgens Thomas in handen van de volksmenigte of in handen van een publieke persoon.⁵ Thomas spreekt hier daadwerkelijk van een 'vrije volksmenigte'⁶; hem is de gedachte van een zekere soevereiniteit van het volk kennelijk niet vreemd. Desalniettemin neigt hij – wel met het oog op de gegeven verhoudingen van zijn tijd – niet tot een (radicaal-)democratische, maar eerder naar een monarchische vorm van heerschappij. Het beslissende element is voor hem dan ook niet **wie** tot de wetgeving bevoegd is, maar **dát** de wetten het **algemeen welzijn** ('bonum commune') dienen.

---

² S.c.G. III, 134.

³ Augustinus, De civitate Dei, XIX.; vgl. Thomas van Aquino, S.th. I, 96, 3 sed contra.

⁴ S.th. I, 96, 4c.

⁵ S.th. I-II, 90, 3c: "Condere legem vel pertinet ad totam multitudinem, vel pertinet ad personam publicam quae totius multitudinis curam habet."

⁶ Vgl. S.th. I-II, 97, 3 ad 3: "Si enim sit libera multitudo, quae possit sibi legem facere."

3) Gemeenschap van het huis ('oikos') en van de stadstaat ('civitas')

Thomas volgt Aristoteles in het onderscheid maken van gemeenschappen van het huis, van het dorp en van een burgerschap. Deze gemeenschappen corresponderen met de natuurlijke neigingen van mensen om met elkaar op verschillend niveau samen te leven. In tegenstelling tot Aristoteles kent en erkent Thomas – geheel volgens de middeleeuwse politieke ordening – naast de burgerschap ('civitas') ook nog de instituties van provincies, het koningschap en het Rijk.⁷ **In het centrum van zijn interesse staat echter de 'civitas'**. In haar zijn immers alle elementen te vinden van een autarke politieke gemeenschap, zoals werkverdeling, economische zelfstandigheid, culturele ontplooiing en militaire weerbaarheid. Door en in haar worden ook de **wezenlijke doelstellingen van het menselijke leven** gegenereerd en gewaarborgd:

- de alledaagse verzorging van het levensnoodzakelijke (door arbeid en ruilhandel);
- de procreatie en educatie van de kinderen;
- de wederzijdse ondersteuning bij taken en in situaties die de mogelijke inspanningen van het individu overschrijden;
- de veiligheid van de gemeenschap tegen vijanden van buiten;
- het engagement voor en facilitering van goederen die bij een 'bene vivere' (een 'goed leven') behoren;

De **twee eerste taken** (verzorging; procreatie en educatie) worden weliswaar in de grotere gemeenschap van de civitas op een bijzondere manier beschermd, maar Thomas reserveert deze in eerste instantie voor de gemeenschap van het 'huiswezen', **de 'oikos'**. De relaties die daar tot ontwikkeling komen - tussen man en vrouw, ouders en kinderen, heer en dienaren – vormen voor Thomas het paradigma voor alle suprematieverhoudingen tussen mensen onderling. **Zodoende pleit hij dan ook in het algemeen er voor, dat een politieke gemeenschap op 'koninklijke wijze' door één mens geleid wordt, en niet door velen.**⁸ Zijn ideeën van een goede heerschappij dragen dus zeker ook enige patriarchale trekken.

Afsluitend zou men kunnen opmerken dat Thomas van Aquino in zijn tijd kenmerken en doelstellingen van een geordende maatschappij voor ogen stonden, die wij ook in moderne democratische samenlevingen hebben overgenomen en verder ontwikkeld. Thomas, die sterk op Aristoteles steunt, probeert een evenwicht te vinden tussen natuurlijke en kunstmatige (culturele) aspecten van het menselijke leven. De visie op de mens, zijn antropologie, die de mens als een levendig wezen beschouwt dat zelf uit een materiële (lichaam) en een immateriële component (geest-ziel) bestaat, is voor Thomas de onomstotelijke leidraad.

Geholpen door een Godsgeloof heeft de mens volgens Thomas een vaste plaats in de scheppingsorde, die in de inrichting en doorwerking van een geordende samenleving het meest tot zijn recht komt.

---

⁷ Vgl. S.th. II-II, 40, 1c.

⁸ Vgl. De reg. princ. I, 1; 2.